

AGNIESZKA LIPÍŃSKA-GROBELNY

Zakład Psychologii Społecznej, Pracy i Doradztwa Zawodowego
Instytut Psychologii UŁ

PODMIOTOWE UWARUNKOWANIA MĘSKOŚCI, KOBIECOŚCI I ANDROGYNII

WPROWADZENIE

Człowiek od wczesnych lat życia uczy się kulturowych definicji męskości i kobiecości, które obowiązują w społeczeństwie. Oparte są one na licznych skojarzeniach bezpośrednio związanych z płcią, takich jak zewnętrzny wizerunek kobiet i mężczyzn, ich zadania życiowe i zawodowe, osobowościowe atrybuty, jak również na skojarzeniach pośrednich typu: cykliczność procesów przyrody, symbole literackie i malarskie. Jednostka uczy się stosowania tej siatki skojarzeń do odczytywania i porządkowania nowych informacji w kategoriach ewoluującego schematu płci. Oznacza to, że wybiera spośród wielu napływających danych jedynie te, które odpowiadają jej płci i włącza je do tworzącej się koncepcji własnej osoby. W rezultacie pojawia się wewnętrzny motywator, który wpływa na specyfikę zachowań jednostki w taki sposób, aby były one w zgodzie z kulturową definicją męskości i kobiecości. Opisany powyżej proces kształtowania cech psychicznych związanych z płcią S. L. Bem (1974, 1981, 2000) określiła mianem *sex-typing*. Jej zdaniem, wynika on z indywidualnej gotowości do przetwarzania informacji związanych z płcią i rozwija się dzięki wzajemnemu łączeniu koncepcji własnej osoby i schematu płci (Bem, 1974, 1981, 2000; Kuczyńska, 1992b).

Przedstawiona teoria schematów płciowych autorstwa S. L. Bem stanowiła prawdziwy przełom w badaniach nad męskością i kobiecością. Do końca lat sześćdziesiątych XX w. męskość i kobiecość traktowano jako dwubiegunowy wymiar. Uważano, że jednostka może być albo męska, albo kobieca, czyli zachodzi silny związek między płcią biologiczną i psychologiczną charakterystyką osoby (Terman, Miles, 1936 za: Bem, 2000). Natomiast w 1974 r. S. L. Bem przyjęła, że kobiecość i męskość stanowią dwa względnie niezależne od siebie

osobowościowe wymiary i opracowała własne narzędzie badawcze (ang. Bem Sex Role Inventory, BSRI), mierzące gotowość do posługiwania się wymiarem płci psychologicznej. Warto nadmienić, że za prekursora unimorfizmu (podobieństwa) płci uznaje się C. G. Junga, który dopuszczał połączenie archetypu Animy i Animusa w dojrzałej psychice, zaś innymi przedstawicielami tego nurtu badań nad męskością i kobiecością są m. in. J. T. Spence i R. Helmreich, H. Markus oraz C. L. Martin (Kuczyńska, 1992a, b; Miluska, Boski, 1999). Argumentem przemawiającym za wykorzystaniem założeń teorii S. L. Bem (1974, 1981, 2000) i stworzonego przez nią narzędzia badawczego jest fakt, że należy ona do dobrze zweryfikowanych koncepcji płci psychologicznej, której od kilkunastu lat w Stanach Zjednoczonych poświęcone są liczne badania. Ponadto powyższa koncepcja posłużyła do przygotowania przez A. Kuczyńską (1992a) polskiego Inwentarza do Oceny Płci Psychologicznej (IPP).

Płeć psychologiczną człowieka należy zdefiniować jako „spontaniczną gotowość do posługiwania się wymiarem płci w odniesieniu do siebie i świata” (Kuczyńska, 1992a, s. 5). Jeżeli męskość i kobiecość przestają być swoim przeciwieństwem, a stają się dwoma hipotetycznymi wymiarami, to konsekwencją takiego stanowiska są cztery główne konfiguracje cech biologicznych i psychologicznych, odpowiadające wymienionym poniżej typom płci psychologicznej (Bem, 1974, 1981; Kuczyńska, 1992a):

- osoby określone seksualnie (typowe płciowo), z cechami psychicznymi odpowiadającymi ich płci biologicznej (kobięce kobiety i mężczy mężczyźni);
- osoby krzyżowo określone seksualnie („odwrócone”), z cechami psychicznymi odpowiadającymi płci przeciwnej niż ich płeć biologiczna (kobięce mężczyźni i męskie kobiety);
- osoby androgyniczne (z grek. *andro* – mężczyzna i *gyne* – kobieta), nietypowe, z cechami zarówno męskimi, jak i kobiecymi, niezależnie od swojej płci biologicznej;
- osoby nieokreślone seksualnie, również nietypowe, mające w niewielkim stopniu ukształtowane cechy kobiece i męskie (niezależnie od swojej płci biologicznej).

Początkowo S. L. Bem (1974, 1981, 2000) na podstawie różnicy punktów w Skali Męskości i Kobiecości określała respondentów jako osoby typowe płciowo, „odwrócone” płciowo czy też androgyniczne, gdzie duża różnica punktów między skalami wskazywała na typowość, albo osoby krzyżowo określone seksualnie, gdzie mała różnica punktów wskazywała na androgynię. Z czasem jednak podjęła decyzję (wpływ badań J. T. Spence, R. Helmreicha i J. Stapp, 1974, za: Strykowska, 1992), aby terminem „osoby androgyniczne” nazywać jednostki z małą różnicą punktów między wysokimi wynikami w skali męskości i kobiecości, a terminem „osoby nieokreślone seksualnie” – te, u których mała różnica punktów występuje między niskimi rezultatami we wzmiarkowanych skalach.

CEL BADAŃ WŁASNYCH

Istnieją liczne dane empiryczne, które ujawniają istotny wpływ płci psychologicznej na funkcjonowanie jednostki, możliwość jej rozwoju i efektywnego działania. Tradycyjnie zakładano, że przejawem zdrowia psychicznego są wyraźnie ukształtowane cechy psychiczne związane z płcią. Badania prowadzone przez S. L. Bem i E. Lenney (1976) zakwestionowały jego prawdziwość. Okazało się bowiem, że **osoby określone seksualnie (kobiące kobiety i mężczyźni)** w porównaniu z osobami androgynicznymi zdecydowanie częściej wybierają zachowania zgodne z kulturową definicją męskości i kobiecości. Wysoki wskaźnik kobiecości u kobiet może współwystępować z wysokim poziomem lęku, niską samooceną i niską akceptacją społeczną, natomiast wysoka męskość u chłopców wprawdzie pozytywnie wiąże się z lepszym przystosowaniem społecznym, ale powyższa prawidłowość została zaobserwowana tylko w okresie dorastania. W wieku dojrzałym męskość u mężczyzn silnie koreluje z lękiem, neurotycznością i niską samoakceptacją. Ponadto kobiety, podobnie jak mężczyźni, mogą charakteryzować się niższą inteligencją ogólną, mniejszą wyobraźnią przestrzenną i słabszymi zdolnościami twórczymi. Najwyższe osiągnięcia intelektualne cechują **osoby krzyżowo określone seksualnie (męskie kobiety i kobiecych mężczyzn)** (Bem, 1994). Analizując wyniki badań **osób nieokreślonych seksualnie**, wykazano, że – w porównaniu z androgynikami mają one niższą samoocenę (zdaniem J. A. Kelly'ego i J. Worella – najniższą w zestawieniu z trzema pozostałymi typami płci psychologicznej) oraz wykazują mniejszą otwartość, wrażliwość i opiekuńczość (Bem, Martyna, Watson, 1976; Strykowska, 1991). Natomiast **osoby androgiczne** – jak pokazały badania (Bem, 1975, 1994; Strykowska, 1991) – funkcjonują najlepiej zarówno od strony poznawczej, jak i społecznej, i zawodowej. Nie podlegają sytuacji nacisku społecznego, są bardziej odporne na stres, mają wyższą samoocenę, silniejszą osobowość i ogólnie cechuje je lepsze zdrowie. Androgynia wpływa pozytywnie na funkcjonowanie par małżeńskich, co więcej – zapewnia tendencje do podejmowania i realizowania zadań typowych dla jednej płci, bez lęku o negatywną ocenę otoczenia (Mandal, 2000). Na tej podstawie S. L. Bem (1994) sugerowała, by uznać androginię psychiczną za optymalny typ płci psychologicznej, standard zdrowia oraz dobrego przystosowania psychologicznego.

Celem tych badań jest znalezienie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Czy poszczególne typy płci psychologicznej różnią się poziomem neurotyczności, ekstrawersji, otwartości na doświadczenia, ugodowości, sumienności, siły procesu pobudzenia i hamowania, ruchliwości procesów nerwowych, dyrektywności, asertywności i reaktywności?

2. Czy można przewidywać poszczególne typy płci psychologicznej na podstawie wyżej wymienionych zmiennych temperamentalno-osobowościowych?

Przyjęto założenie, że jednostki nietypowe (androgyniczne, jak również krzyżowo określone seksualnie) będą osiągać wyniki wskazujące na lepsze przystosowanie psychologiczne aniżeli osoby określone seksualnie. Najniższe rezultaty w rozpatrywanych skalach powinny osiągać osoby nieokreślone seksualnie.

Otrzymane wyniki badań mogłyby znaleźć zastosowanie na gruncie zarządzania ludźmi, np. jako ważna zmienna w ocenie przydatności zawodowej kandydata w procesie rekrutacji i selekcji czy w systemie oceny okresowej pracownika. Jest to tym bardziej zasadne, że z przeglądu badań dokonanego przez K. Deauxa (1984) czy G. N. Powella (1987) wynika, iż to płeć psychologiczna, a nie biologiczna, jest zmienną modyfikującą zachowanie zarówno osoby oceniającej, jak i ocenianej w doborze na stanowiska pracy.

METODA BADAŃ

Osoby badane

W badaniu uczestniczyło 145 osób (121 kobiet i 24 mężczyzn). Wiek osób badanych wahał się w przedziale 20–28 lat (średnia wieku 21,6). 140 osób miało średnie wykształcenie, zaś 5 wyższe. Specyfika grupy badanej sugeruje potrzebę kontynuowania badań z udziałem bardziej zróżnicowanej pod względem płci grupy badanej.

Zastosowane techniki badania

Szukając odpowiedzi na sformułowane powyżej pytania badawcze, wykorzystano następujące techniki typu papier-ołówki:

- 1) Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej (IPP) A. Kuczyńskiej,
- 2) Inwentarz Osobowości NEO-FFI P. T. Costy i R. R. McCrae,
- 3) Kwestionariusz Temperamentu PTS J. Strelaua i B. Zawadzkiego,
- 4) Skalę Dyrektywności J. J. Raya,
- 5) Macierz Stylów Społecznych (MSS) D. W. Merrilla i R. Reida.

Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej A. Kuczyńskiej (IPP) (Kuczyńska, 1992a) jest użytecznym narzędziem do określania typów płci psychologicznej z koncepcji S. L. Bem w oparciu o wyniki w skali męskości i kobiecości. Współczynniki zgodności wewnętrznej obliczone za pomocą wzoru Kudara–Richardsona w adaptacji Fergusona osiągają wartość 0,78 dla męskości,

zaś dla kobiecości – 0,79. Przy ocenie trafności wzięto pod uwagę trafność teoretyczną, opierając się na wynikach badań IPP osób transseksualnych.

Inwentarz Osobowości NEO-FFI P. T. Costy i R. R. McCrae w polskiej adaptacji B. Zawadzkiego, J. Strelaua, P. Szczepaniaka i M. Śliwińskiej (1998) jest przeznaczony do diagnozy cech osobowości osób powyżej 15. roku życia w modelu „Wielkiej Piątki”. Rzetelność pomiaru skalami NEO-FFI sprawdzono na podstawie współczynnika zgodności wewnętrznej α -Cronbacha. Najwyższe współczynniki zgodności wewnętrznej stwierdzono dla sumienności (0,82), neurotyczności (0,80) i ekstrawersji (0,77), niższe dla skal otwartości na doświadczenia (0,68) i ugodowości (0,68). Trafność wykazano na podstawie związku wyników kwestionariusza z szacowaniem cech osobowości przez obserwatorów, związku badania odziedziczalności cech osobowości, związku z innymi wymiarami osobowości oraz analizy struktury cech osobowości NEO-FFI.

Kwestionariusz Temperamentu PTS J. Strelaua i B. Zawadzkiego (Strelau, Zawadzki, 1998) wykorzystywany jest do diagnozy behawioralnych charakterystyk podstawowych cech układu nerwowego wyróżnionych przez I. Pawłowa. Badanie temperamentu dotyczy grupy osób normalnych w wieku od 15 do 80 lat, zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Kwestionariusz Temperamentu PTS charakteryzuje się zadowalającymi wskaźnikami zgodności wewnętrznej α -Cronbacha (siła procesu pobudzenia – 0,80, siła procesu hamowania – 0,71 oraz ruchliwość procesów nerwowych – 0,83). Wskaźniki stabilności bezwzględnej i względnej są niższe, ale w dalszym ciągu psychometrycznie satysfakcjonujące. Trafność PTS mierzono poprzez korelację z innymi testami osobowości i temperamentu, badania nad genetycznym uwarunkowaniem cech kwestionariusza oraz poprzez analizę struktury czynnikowej opisywanego narzędzia.

Skala Dyrektywności J. J. Raya w opracowaniu P. Brzozowskiego (1997) służy do badania dyrektywności dorosłych i młodzieży powyżej 16. roku życia. Ma on dwie wersje: pełną (D-26) i skróconą (D-15). Są one pod wieloma względami równoważne, ale krótsza wersja jest skalą o lepszych parametrach psychometrycznych. Z tego powodu została wykorzystana w badaniach. Zgodność wewnętrzna (współczynnik α -Cronbacha) dla skali D-26 wyniosła 0,75, dla skali D-15 – 0,80, natomiast współczynnik stabilności bezwzględnej dla skali D-26 i D-15 osiągnął wysoką wartość równą 0,90. Analiza trafności teoretycznej skali dyrektywności (D-26 i D-15) została przeprowadzona metodą różnic międzygrupowych, metodą korelacji z innymi testami oraz metodą analizy czynnikowej.

Za pomocą Macierzy Stylów Społecznych D. W. Merrilla i R. Reida (Merrill, Reid, 1981) w opracowaniu A. Lipińskiej-Grobelny (1999) można dokonać oceny asertywności i reaktywności osób dorosłych i młodzieży szkół średnich. Współczynniki α -Cronbacha wahają się w granicach od 0,74 dla skali asertywności (stanowczości) do 0,73 dla skali reaktywności (wrażliwości). Ponadto rzetelność MSS oszacowano metodą powtórnego pomiaru w grupie 76

osób w wieku od 21 do 45 lat. Przerwa między pierwszym a drugim badaniem wynosiła średnio 4 tygodnie. Uzyskane wyniki są zadowalające i osiągają wartość 0,74 dla skali asertywności i 0,86 dla skali reaktywności. Trafność MSS zbadano, uwzględniając trafność teoretyczną i trafność czynnikową.

WYNIKI

Do przeprowadzenia analizy statystycznej posłużył program STATISTICA wersja 5.5. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA oraz analizy dyskryminacyjnej stanowiły odpowiedź na pytania i założenia wcześniej sformułowane.

Pierwszy problem badawczy poddawał analizie obecność różnic między typami płci psychologicznej w odniesieniu do badanych zmiennych temperamentalno-osobowościowych. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA (patrz tab. 1a, b – 4) wskazują na występowanie ośmiu różnic istotnych statystycznie (dziewiąta tendencja statystycznie istotna) pomiędzy poszczególnymi kategoriami płci psychologicznej. Zgodnie z założeniami i wcześniejszymi badaniami, najwyższy poziom neurotyczności ($F(3, 141) = 2,93; p = 0,03$) cechuje osoby określone seksualnie, zaś najniższy – osoby krzyżowo określone seksualnie i osoby androgyniczne. Największymi ekstrawertykami ($F(3, 141) = 7,39; p = 0,0001$) są androgynicy w porównaniu z krzyżowo określonymi seksualnie i typowymi płciowo, najslabiej wypadają jednostki nieokreślone seksualnie. Największe różnice zachodzą między typem androgynicznym a określonym seksualnie i nieokreślonym seksualnie (test RIR Tukey). Ponadto kobiece kobiety i mężczyźni mężczyźni uzyskują statystycznie wyższe wyniki (test RIR Tukey) w skali ugodowości w zestawieniu z osobami androgynicznymi i krzyżowo określonymi seksualnie ($F(3, 141) = 9,78; p < 0,0001$). Jedyną zmienną z modelu Big Five, która nie różnicuje typów płci psychologicznej, jest sumienność ($F(3, 141) = 1,14; p = 0,33$). Natomiast w przypadku otwartości na doświadczenia zarysowuje się trend do występowania różnic między badanymi grupami a poziomem natężenia tej ostatniej zmiennej z Inwentarza Osobowości NEO-FFI ($F(3, 141) = 2,41; p = 0,06$). Najbardziej otwarci są androgynicy, tuż za nimi plasują się „odwrócenii” seksualnie, najmniejszą otwartością cechują się jednostki nieokreślone seksualnie (patrz, tab. 1a, b). Wynika z tego, że androgynicy w powyższym badaniu prezentują się jako osoby zrównoważone emocjonalnie, o najwyższym spośród badanych poziomie ekstrawersji, otwartości na doświadczenia, najniższym zaś – ugodowości (por. badania: B e m, 1975, 1994; S t r y k o w s k a, 1991).

Uwzględniając natomiast skale z Kwestionariusza Temperamentu PTS (patrz tab. 2), uzyskujemy wyniki, według których najlepiej w warunkach stresu funkcjonują osoby androgyniczne, istotnie różniące się od określonych seksualnie ($F(3, 141) = 8,62; p < 0,0001$).

Tabela 1a

Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla zmiennych z Inwentarza Osobowości NEO-FFI w odniesieniu do typów płci psychologicznej

Typ płci psychologicznej	Neurotyczność (N = 145)				Ekstrawersja (N = 145)			
	M	SD	F	p	M	SD	F	p
1 – androgyniczny	20,98 (N = 56)	7,14	2,93 df = 3,141	0,03	31,52 (N = 56)	6,83	7,39 df = 3,141	0,0001
2 – określony seksualnie	24,68 (N = 59)	9,89			27,95 (N = 59)	5,80		
3 – krzyżowo określony seksualnie	19,05 (N = 19)	8,75			28,84 (N = 19)	7,42		
4 – nieokreślony seksualnie	21,45 (N = 11)	6,23			22,45 (N = 11)	4,01		
Test RIR Tukey p < 0,05	-				1-2; 1-4			

Tabela 1b

Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla zmiennych z Inwentarza Osobowości NEO-FFI w odniesieniu do typów płci psychologicznej (cd.)

Typ płci psychologicznej	Otwartość na doświadczenia (N = 145)				Ugodowość (N = 145)			
	M	SD	F	p	M	SD	F	p
1 – androgyniczny	32,79 (N = 56)	5,01	2,41 df = 3,141	0,06	28,25 (N = 56)	5,69	9,78 df = 3,141	< 0,0001
2 – określony seksualnie	31,97 (N = 59)	5,74			32,95 (N = 59)	5,06		
3 – krzyżowo określony seksualnie	32,21 (N = 19)	3,71			26,11 (N = 19)	6,47		
4 – nieokreślony seksualnie	28,18 (N = 11)	5,33			30,36 (N = 11)	8,13		
Test RIR Tukey p < 0,05	-				2-1; 2-3			

Tabela 2

Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla zmiennych z Kwestionariusza Temperamentu PTS w odniesieniu do typów płci psychologicznej

Typ płci psychologicznej	Siła procesu pobudzenia (<i>N</i> = 145)				Ruchliwość procesów nerwowych (<i>N</i> = 145)			
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
1 – androgyniczny	48,52 (<i>N</i> = 56)	6,53	8,62 <i>df</i> = 3,141	< 0,0001	55,68 (<i>N</i> = 56)	6,23	3,44 <i>df</i> = 3,141	0,02
2 – określony seksualnie	42,36 (<i>N</i> = 59)	7,16			51,83 (<i>N</i> = 59)	9,95		
3 – krzyżowo określony seksualnie	48,05 (<i>N</i> = 19)	8,03			54,42 (<i>N</i> = 19)	7,33		
4 – nieokreślony seksualnie	43,73 (<i>N</i> = 11)	5,88			48,73 (<i>N</i> = 11)	8,19		
Test RIR Tukey <i>p</i> < 0,05	1–2				–			

Równie wysoką odporność na stres mają osoby krzyżowo określone seksualnie. Ponadto dzięki szerokiemu repertuarowi zachowań typ androgyniczny i krzyżowo określony seksualnie charakteryzuje duża elastyczność, wysoka ruchliwość procesów nerwowych, zdolność do adaptacji w zmieniających się warunkach otoczenia. Najśłabsze zdolności przystosowawcze dotyczą nieokreślonych seksualnie ($F(3, 141) = 3,44; p = 0,02$).

Wprawdzie siła procesu hamowania nie różnicuje typów płci psychologicznej ($F(3, 141) = 0,82; p = 0,49$), ale pozostałe wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla skali dyrektywności ($F(3, 141) = 13,39; p < 0,0001$), asertywności ($F(3, 141) = 12,68; p < 0,0001$) i reaktywności ($F(3, 141) = 8,97; p < 0,0001$) wskazują na występowanie oddziaływań istotnych statystycznie wyżej wymienionych zmiennych i czterech typów płci psychologicznej (patrz tab. 3 i 4). Osobami asertywnymi, dyrektywnymi, jak również reaktywnymi są jednostki, które osiągają wysokie wyniki w skali męskości i kobiecości, czyli androgynicy. Osoby krzyżowo określone seksualnie są dyrektywne i asertywne zarazem. Najmniej dyrektywne i asertywne są jednostki typowe seksualnie, zwłaszcza w porównaniu z androgynikami i „odwróconymi” seksualnie. Natomiast najniższy poziom reaktywności (wrażliwości) w zestawieniu z reaktywnością (wrażliwością) typu androgynicznego i określonego seksualnie dotyczy osób nieokreślonych seksualnie (test RIR Tukey) (por. badania: B e m, M a r t y n a, W a t s o n, 1976). Podsumowując, można zauważyć, że i tym razem osoby androgyniczne cechuje odporność na stres, elastyczność i wysokie zdolności adaptacyjne, ponadto reaktywność (wrażliwość), asertywność, jak również dyrektywność. Można więc przychylić się do opinii S. L. B e m (1994), że androgynia psychiczna może być optymalnym typem dla dobrego przystosowania psychologicznego.

Tabela 3

Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla zmiennej ze Skali Dyrektywności w odniesieniu do typów płci psychologicznej

Typ płci psychologicznej	N = 145	Dyrektywność			
		M	SD	F	p
1 – androgyniczny	56	35,45	5,40	13,39 $df = 3, 141$	< 0,0001
2 – określony seksualnie	59	28,07	6,69		
3 – krzyżowo określony seksualnie	19	34,16	5,33		
4 – nieokreślony seksualnie	11	29,55	11,65		
Test RIR Tukey $p < 0,05$	2–1; 2–3				

Tabela 4

Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla zmiennych z Macierzy Stylów Społecznych w odniesieniu do typów płci psychologicznej

Typ płci psychologicznej	Asertywność* (N = 145)				Reaktywność (N = 145)			
	M	SD	F	p	M	SD	F	p
1 – androgyniczny	2,49 (N = 56)	0,27	12,68 df = 3,141	< 0,0001	3,11 (N = 56)	0,34	8,97 df = 3,141	< 0,0001
2 – określony seksualnie	2,83 (N = 59)	0,35			2,95 (N = 59)	0,38		
3 – krzyżowo określony seksualnie	2,43 (N = 19)	0,32			2,80 (N = 19)	0,42		
4 – nieokreślony seksualnie	2,66 (N = 11)	0,47			2,53 (N = 11)	0,39		
Test RIR Tukey p < 0,05	2-1; 2-3				4-1; 4-2			

* O b j a ś n i e n i e: im niższy wynik w skali asertywności, tym wyższy poziom asertywności cechuje osobę badaną.

W celu zbudowania modelu, który pozwalałby przewidywać przynależność osób do jednego z czterech typów płci psychologicznej, wykorzystano analizę dyskryminacyjną, uprzednio sprawdzając założenia konieczne do jej zastosowania, tj. rozkład normalny próby oraz homogeniczność macierzy wariancji wielowymiarowym testem *M-Boxa*.

Tabela 5

Zestawienie analizy funkcji dyskryminacyjnej w odniesieniu do typów płci psychologicznej

Lp.	Nazwa zmiennej	λ -Wilksa	<i>p</i>
1	reaktywność	0,43	0,0006
2	ugodowość	0,43	0,001
3	sumienność	0,40	0,04
4	siła procesu pobudzenia	0,41	0,01

Tabela 6

Wartości współczynników standaryzowanych i niestandaryzowanych dla trzech funkcji dyskryminacyjnych

Lp.	Nazwa zmiennej	Współczynniki					
		standaryzowane			niestandaryzowane		
		funkcja			funkcja		
		1	2	3	1	2	3
1	wiek	-0,36	0,11	0,02	-0,25	0,08	0,01
2	asertywność	0,04	-0,54	0,29	0,11	-1,64	0,90
3	reaktywność	0,63	-0,52	0,24	1,70	-1,40	0,65
4	neurotyczność	-0,05	-0,44	-0,23	-0,005	-0,05	-0,03
5	ekstrawersja	-0,001	-0,21	-0,46	-0,0001	-0,03	-0,07
6	otwartość	0,19	-0,26	-0,56	0,04	-0,05	-0,11
7	ugodowość	-0,58	-0,33	0,57	-0,10	-0,06	0,09
8	sumienność	0,42	-0,19	-0,02	0,05	-0,02	-0,002
9	siła procesu pobudzenia	0,56	0,19	0,41	0,08	0,03	0,06
10	siła procesu hamowania	0,11	-0,23	-0,46	0,01	-0,03	-0,07
11	ruchliwość procesów nerwowych	-0,26	-0,03	-0,32	-0,03	-0,004	-0,04
12	dyrektywność	0,34	-0,06	0,55	0,05	-0,009	0,08
	Wartość własna	0,79	0,39	0,06	0,79	0,39	0,06
	Wartość stała	-			-4,75	13,67	0,87

Rezultaty przedstawione w tab. 5–8 stanowią odpowiedź na ostatnie pytanie badawcze: czy można przewidywać poszczególne typy płci psychologicznej na podstawie wyżej wymienionych zmiennych temperamentalno-osobowościowych? Na zbiorze liczącym 4 zmienne (patrz tab. 5) wyznaczono miary dyskryminacji, ich istotność i znaczenie. Uzyskano trzy funkcje (k grup – 1), które nie są skorelowane ze sobą. W tab. 6 znajdują się wartości standaryzowanych i niestandaryzowanych współczynników kanonicznej funkcji dyskryminacyjnej dla przewidywania typów płci psychologicznej.

Oporając się na znajomości stopnia nasilenia wyróżnionych czynników, czyli reaktywności, ugodowości, sumienności i siły procesu pobudzenia, składających się na cztery typy płci psychologicznej, można przeciętnie w 72,4% w trafny sposób przewidzieć przynależność badanych do jednej z czterech grup. Dokładniej ujmując, wiedza na temat wymienionych powyżej cech temperamentalno-osobowościowych pozwala na prawidłowe rozpoznanie typu androgynicznego w 75%, określonego seksualnie – w 81,4%, krzyżowo określonego seksualnie – w 47,4%, zaś nieokreślonego seksualnie – w 54,6% (patrz tab. 7).

Tabela 7

Wartości przewidywania czterech typów płci psychologicznej
na podstawie analizowanych zmiennych

Typ płci psychologicznej			Przewidywane wyniki			
			androgyniczny	określony seksualnie	krzyżowo określony seksualnie	nieokreślony seksualnie
Aktualne wyniki	androgyniczny	56	42 (75%)	11 (19,6%)	2 (3,6%)	1 (1,8%)
	określony seksualnie	59	8 (13,5%)	48 (81,4%)	1 (1,7%)	2 (3,4%)
	krzyżowo określony seksualnie	19	6 (31,5%)	4 (21,1%)	9 (47,4%)	0 (0,00%)
	nieokreślony seksualnie	11	0 (0,00%)	3 (27,2%)	2 (18,2%)	6 (54,6%)
Przeciętnie 72,4%						

Procent osób zaklasyfikowanych poprawnie (w analizowanej grupie – 72,4%) jest wskaźnikiem efektywności funkcji dyskryminacyjnej. dopełnieniem tej oceny jest również porównanie zmienności między grupami i zmienności wewnątrz grup. Z porównania tego otrzymujemy współczynniki siły dyskryminacji, których wyższa wartość łączy się z „lepszą” funkcją (patrz tab. 8).

Statystyka λ -Wilksa, $\lambda = 0,38$ z $\chi^2 = 130,33$ przy liczbie stopni swobody $df = 48$ określa istotność dokonanego podziału badanych ze względu na wartości pierwszego czynnika klasyfikacyjnego (typ androgyniczny vs pozostałe). Podobne wnioski, dotyczące różnic między średnimi wyróżnionych grup (typ określony seksualnie vs pozostałe), można wyprowadzić na podstawie danych: λ -Wilksa = 0,68, $\chi^2 = 52,65$ i $df = 30$. Pierwsza kanoniczna funkcja dyskryminacyjna wyjaśnia znacznie większy procent wariancji całkowitej (63,17%) niż funkcja druga (32,11%). Jedynie o tendencji statystycznie istotnej można mówić w przypadku trzeciej funkcji dyskryminacyjnej (λ -Wilksa = 0,94, $\chi^2 = 7,63$ i $df = 14$). Podsumowując rezultaty analizy dyskryminacyjnej w odniesieniu do typów płci psychologicznej, można stwierdzić większą jednoznaczność (przydatność) rozpatrywanych zmiennych niezależnych w zakresie przewidywania płci androgynicznej i typowej seksualnie płci nieokreślonej seksualnie czy też krzyżowo określonej seksualnie. Z uwagi na wartości współczynników standaryzowanych największy udział w „dyskryminowaniu” osób androgynicznych w zestawieniu z pozostałymi posiada reaktywność, ugodowość, siła procesu pobudzenia i sumienność. Z kolei wyjątkowy udział w „dyskryminacji” między określonymi seksualnie a krzyżowo określonymi seksualnie i nieokreślonymi seksualnie rozpatrywanymi łącznie mają: asertywność, reaktywność, neurotyczność i ugodowość.

Tabela 8

Parametry funkcji dyskryminacyjnych analizowanych grup

Funkcje	Wartość własna	Procent wariancji	Skumulowany procent wariancji	Kanoniczne R	λ -Wilksa	χ^2	df	Poziom istotności
0	0,79	63,17	63,17	0,66	0,38	130,33	48	< 0,0001
1	0,39	32,11	95,28	0,53	0,68	52,65	30	0,0066
2	0,06	4,72	100,00	0,24	0,94	7,63	14	0,9

DYSKUSJA

Badania nad płcią psychologiczną są rezultatem zmian, jakie zachodzą we współczesnym świecie. Emancypacja kobiet, większa aktywność zawodowa, podnoszenie przez nie poziomu wykształcenia, obejmowanie wysokich stanowisk w różnorodnych organizacjach to tylko nieliczne przyczyny przekształcania ról płciowych, a co za tym idzie – stereotypów z nimi związanych. Jak pisze A. Kwiatkowska (1999), w opinii Polaków pojawia się nowy

substereotyp kobiety – „Polki ambitnej”, kobiety niezależnej w poglądach i w zachowaniu, ukierunkowanej na zrobienie kariery zawodowej oraz substereotyp mężczyzny – „Polaka partnera życiowego”, gotowego do dzielenia się obowiązkami domowymi i opieką nad dziećmi, pracowitego i zaradnego. Sama S. L. B e m (1974, 1981, 2000) traktowała androgynię jako „humanitarną” alternatywę wobec zdrowia psychicznego opartego wcześniej wyłącznie na schemacie płci.

Z przeprowadzonych badań wynika, że poszczególne typy płci psychologicznej różnią się poziomem neurotyczności, ekstrawersji, ugodowości, siły procesu pobudzenia, ruchliwości procesów nerwowych, dyrektywności, asertywności, reaktywności (wrażliwości) oraz otwartości na doświadczenia (trend statystycznie istotny). Tylko dwie zmienne temperamentalno-osobowościowe nie różnicują płci psychologicznej. Są to sumienność i siła procesu hamowania. Jednostki **określone seksualnie** cechuje najwyższy poziom neurotyczności, ugodowości, najmniejsza odporność na stres, najniższa dyrektywność i asertywność (por. badania: B e m, L e n n e y, 1976; B e m, 1994). Osoby nietypowe, **nieokreślone seksualnie**, które mają w niewielkim stopniu ukształtowane cechy kobiece i męskie, uzyskują najniższe wyniki w skali ekstrawersji, otwartości na doświadczenia, ruchliwości procesów nerwowych i reaktywności (wrażliwości) (por. badania: B e m, M a r t y n a, W a t s o n, 1976). Założenie, że będzie to grupa, która osiąga najniższe rezultaty w rozpatrywanych wymiarach, nie zostało do końca potwierdzone, szereg deficytów behawioralnych w sytuacjach społecznych ujawniają również jednostki typowe seksualnie. Może to wynikać z tego, że obecne czasy stanowią swoiste wyzwanie dla tradycyjnego pojmowania ról związanych z płcią (por. badania: K w i a t k o w s k a, 1999). W artykule przyjęto również założenie, że osoby „**odwrócone**” seksualnie, podobnie jak osoby androgyniczne, które organizują swoje „ja” wokół dychotomii opartej na płci biologicznej, cechować będzie wysokie natężenie poszczególnych zmiennych temperamentalno-osobowościowych, co zostało potwierdzone. Wzmiankowany typ charakteryzuje się ponadto najniższą neurotycznością, ugodowością i największą asertywnością. Zdecydowanymi liderami w zakresie analizowanych czynników, o największych zasobach psychicznych, stają się **osoby androgyniczne**. W powyższym badaniu prezentują się jako osoby zrównoważone emocjonalnie, o najwyższym poziomie ekstrawersji, otwartości, odporności na stres, elastyczności, wrażliwości i dyrektywności (por. badania: B e m, 1975, 1994; S t r y k o w s k a, 1991). Na tej podstawie należy podzielić opinię S. L. B e m (1994), że androgynia psychiczna może być optymalnym typem płci dla dobrego przystosowania psychologicznego (co sugeruje potrzebę dalszych badań i analiz), aczkolwiek jest ona uznawana za bardziej korzystną dla kobiet niż dla mężczyzn (Heilbrum i Ling Hang, 1986 za: S t r y k o w s k a, 1992), co potwierdzałaby specyfika grupy badanej (przewaga kobiet).

Najważniejszymi predyktorami typów płci psychologicznej są: reaktywność (wrażliwość), ugodowość, sumienność, siła procesu pobudzenia, które umożliwiają trafne zakwalifikowanie badanych do poszczególnych kategorii w 72,4%. Największa trafność klasyfikacji dotyczy osób typowych seksualnie i androgynicznych (najliczniej reprezentowane typy płci psychologicznej w badaniu), najmniejsza – jednostek „odwróconych” seksualnie. To właśnie te cztery zmienne (reaktywność, ugodowość, sumienność, siła procesu pobudzenia) mają największy udział w „dyskryminowaniu” androgyników, natomiast asertywność, reaktywność, neurotyczność i ugodowość „oznacza” osoby określone seksualnie. Jeżeli chodzi o różnicowanie osób „odwróconych” i nieokreślonych seksualnie, to z racji tendencji istotnej statystycznie w przypadku trzeciej funkcji prawdopodobieństwo błędnej klasyfikacji w porównaniu z pozostałymi typami jest większe.

Powyższa tematyka stanowi nie tylko interesujący, ale i trudny przedmiot badań. Wiele kontrowersji wzbudza sama androgynia – zarówno jej formy (androgynia cech vs androgynia zachowań), jak i relacja ilościowa między cechami kobiecymi i męskimi (czy chodzi w androgynii o zasadę: „Im więcej, tym lepiej”, czy też o pojawienie się nowej kategorii zachowań – tzw. zachowań androgynicznych). Z pewnością sposobem na te wszystkie wątpliwości mogą być systematyczne badania, w tym również porównania międzykulturowe, ponieważ różne kultury stwarzają odmienne warunki funkcjonowania społecznego i zawodowego poszczególnym typom płci psychologicznej. Ponadto sformułowano postulat zastosowania zarówno koncepcji androgynii psychicznej, jak i pozostałych typów płci psychologicznej, w praktyce doboru i oceny personelu, jako predyktora skuteczności zawodowej kandydatów na stanowiska pracy, jak i osób już zatrudnionych (dalszy kierunek analiz). W psychologii zarządzania funkcjonują w ten sposób dwie bardzo znane koncepcje: model Big Five (zastosowany w niniejszym badaniu) oraz model heksagonalny Hollanda. Listę tych koncepcji teoretycznych, zaliczanych do grupy *person-environment fit*, mogłaby rozszerzyć teoria typów płci psychologicznej, jako potencjalnego narzędzia do walki z dyskryminacją płciową w środowisku pracy i wyrównywania szans między kobietami i mężczyznami.

BIBLIOGRAFIA

- Bem S. L. (1974), *The measurement of psychological androgyny*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology”, **42**, 155–162
- Bem S. L. (1975), *Sex role adaptability: one consequence of psychological androgyny*, „Journal of Personality and Social Psychology”, **31**, 634–643
- Bem S. L. (1981), *Gender schema theory: A cognitive account of sex-typing*, „Psychological Review”, **88**, 354–364

- Bem S. L. (1994), *Androgynia psychiczna a tożsamość płciowa*, [w:] Ph. G. Zimbardo, F. L. Ruch (red.), *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 435–438
- Bem S. L. (2000), *Męskość. Kobiecość. O różnicach wynikających z płci*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk
- Bem S. L., Lenney E. (1976), *Sex-typing and avoidance of cross-sex behavior*, „Journal of Personality and Social Psychology”, **33**, 48–54
- Bem S. L., Martyna W., Watson C. (1976), *Sex-typing and androgyny. Further explorations of the expressive domain*, „Journal of Personality and Social Psychology”, **34**, 1016–1023
- Brzozowski P. (1997), *Skala Dyrektywności Johna J. Ray'a*, Wydawnictwo PTP, Warszawa.
- Deaux K. (1984), *From individual differences to social categories. Analysis of a decade's research on gender*, „American Psychologist”, **39**, 105–116
- Kuczyńska A. (1992a), *Inwentarz do oceny Płci Psychologicznej*, Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa
- Kuczyńska A. (1992b), *Płeć psychologiczna. Podstawy teoretyczne, dane empiryczne oraz narzędzie pomiaru*, „Przegląd Psychologiczny”, **35**, 2, 237–247
- Kwiatkowska A. (1999), *Siła tradycji i pokusa zmian, czyli o stereotypach płciowych*, [w:] J. Miluska, P. Boski (red.), *Męskość–Kobiecość w perspektywie indywidualnej i kulturowej*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa, 143–172
- Lipińska-Grobelny A. (1999), *Macierz Stylów Społecznych (MSS) jako metoda oceny wzorów zachowania komunikacyjnego*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Folia Psychologica, **3**, 39–45
- Mandal E. (2000), *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*, Wydawnictwo UŚ, Katowice
- Merrill D. W., Reid R. (1981), *Personal Styles and Effective Performance*, Radnor, Chilton
- Miluska J., Boski P. (1999), *Męskość–Kobiecość: Zarys i poziomy analizy problematyki*, [w:] J. Miluska, P. Boski (red.), *Męskość–Kobiecość w perspektywie indywidualnej i kulturowej*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa, 9–38
- Powell G. N. (1987), *The effects of sex and gender recruitment*, „Academy of Management Review”, **12**, 4, 731–743
- Strelau J., Zawadzki B. (1998), *Kwestionariusz Temperamentu PTS*, Wydawnictwo PTP, Warszawa
- Strykowska M. (1991), *Tożsamość płciowa kobiet a ich funkcjonowanie zawodowe*, „Przegląd Psychologiczny”, **34**, 1, 123–135
- Strykowska M. (1992), *Psychologiczne mechanizmy zawodowego funkcjonowania kobiet*, Wydawnictwo UAM, Poznań
- Zawadzki B., Strelau J., Szczepaniak P., Śliwińska M. (1998), *Inwentarz Osobowości NEO-FFI*, Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa